

Natuurhistorische reisverhalen, waarom? (2)

Het dilemma voor een schrijver van een NRV

Lange tijd was het NRV een belangrijke — soms de uitsluitende — vorm van wetenschappelijke verantwoording en verslaglegging, hetzij voor de vakman dan wel voor de algemene lezer, en eigenlijk geldt dat in afgezwakte vorm nog steeds.

Een specifiek probleem (kortweg: *het dilemma*) voor (de meeste) schrijvers van NRV is daarbij het vinden van de juiste balans tussen verhalende tekst en natuurhistorische informatie. Bij teveel informatie ‘verdrinkt’ het verhaal, bij te weinig informatie komt de natuurhistorisch geïnteresseerde lezer te kort. Daar komt nog bij dat de schrijver zich ook een voorstelling moet maken van het soort lezer dat hij voor ogen heeft, een wetenschapper dan wel een geïnteresseerde leek, of iets daartussen.

Het dilemma is welsprekend onder woorden gebracht door de plantenjager Reginald Farrer (1880–1920), in zijn boek over zijn expeditie in West-China, die tot doel had om planten te vinden en te introduceren voor de tuincultuur.

Ik wil in feite een reisboek schrijven dat ook de geest van tuinliefhebbers zal verlichten en tevreden stellen, en een boek over bloemen dat niet zwaar en hard en onverteerbaar op de geestelijke maag van het algemene publiek zal liggen. Ik wil de interesse wekken van het algemene publiek zonder de geleerde lezer woedend te maken, en de geleerde lezer tevreden stellen zonder het algemene publiek te doen geeuwen. [Farrer 1917]

Er zijn ook natuurhistorische reizigers die het dilemma uit de weg gaan, door een reisverhaal te publiceren met geografische en/of etnologische informatie, dat geheel los staat van de apart gepubliceerde natuurhistorische informatie. Een voorbeeld is het tweedelige verslag van de zoöloog Eduard Rüppell (1794–1884), *Reise in Abyssinien* (Frankfurt am Main, 1838–1840). Dergelijke verhalen zal ik hier niet tot het genre van het NRV rekenen. Het non-voorbeeld (van een NRV) van Rüppell is waard dat we er even bij stil staan. Rüppell schrijft namelijk in het voorwoord van zijn boek:

Mijn verschillende reizen in Afrika hadden niet alleen geografisch en statistisch onderzoek ten doel, maar in het bijzonder ook natuurhistorische waarnemingen. Beide resultaten konden echter niet goed in een en hetzelfde geschrift vastgelegd worden, daar het publiek dat reisbeschrijvingen leest voor het overgrote deel geen of weinig belangstelling heeft voor natuurhistorische mededelingen, maar dat deze vanwege de noodzakelijke afbeeldingen een boek zeer veel duurder maken. Het aantal kopers van zuiver natuurhistorische publicaties is erg beperkt, en daarom waagt een boekhandelaar het maar zelden een omvangrijker zoölogisch werk voor eigen rekening te publiceren.

Even verderop schrijft Rüppell (afkomstig uit een bankiersfamilie) namelijk:

Hoe aanzienlijk de door mij bij hun uitgave gebrachte offers in geld waren, kan men opmaken uit de omstandigheid dat ik in heel Europa voor mijn zoölogisch werk over Abyssinië slechts 54 kopers vond, enige vrienden in Frankfurt niet meegerekend, die

het werk niet uit persoonlijke behoefte, maar ter ondersteuning van wetenschappelijke doelen kochten.

Kennelijk is het probleem met Rüppell dat hij wat betreft publicatie een alles-of-niets houding aannam; het verwerken in zijn verhaal van een deel van zijn zoölogische waarnemingen, voor zover die een breder publiek zouden kunnen aanspreken, kwam voor hem kennelijk niet in aanmerking. Dat betekent ook dat hij niet geïnteresseerd was in het populariseren van zijn resultaten.

Het bovengenoemde dilemma speelt een rol in de geschiedenis van het natuurhistorisch reisverhaal, en de oplossingen die voor het dilemma gekozen werden bepaalden in zekere zijn de evolutie van het genre. Daarom is het nu tijd eerst wat te zeggen over de geschiedenis.

Ontwikkeling van het natuurhistorisch reisverhaal: het begin

Ik wil nu in een paar grote stappen de ontwikkeling van het NRV beschrijven, om daarna weer terug te keren bij de vraag: *waarom worden NRV's geschreven?*

JOHANNES RHELLICANUS

Het begint (ten minste, dat is het eerste NRV wat ik heb kunnen vinden) met de beklimming van de Stockhorn in het Simmental, niet ver van Bern, door een groep van vier dominees en een schoolmeester uit Bern, beschreven door een deelnemer, de Zwitserse theoloog en humanist Johannes Rhellicanus (eigenlijk Johannes Müller, maar hij was afkomstig uit het dorpje Rellikon bij Zürich) in een gedicht van 130 Latijnse hexameters: *Stockhornias* (1537).

Een van dominees, Peter Kunz, is een plantenkenner en wijst de anderen op de alpenplanten. En zo bevat het gedicht een beschrijving in twee regels van dat kleine orchideetje met zwartrode bloemen, bekend als het Köhleröschchen, of Bränderli (zwarte vanilleorchis). Ze proberen ook gemzen te zien, maar daarmee hebben ze geen geluk.

Ontelbare planten en bloemen die in de Alpen groeien wees hij ons. Een van die bloemen is donkerbruin, ja bijna zwart en haar geur is doordringender dan muskus [tegenwoordig ligt een vergelijking met vanille nog meer voor de hand]. Ze heeft wortels als een dubbele hand, daarom heet ze Christimanus (hand van Christus).

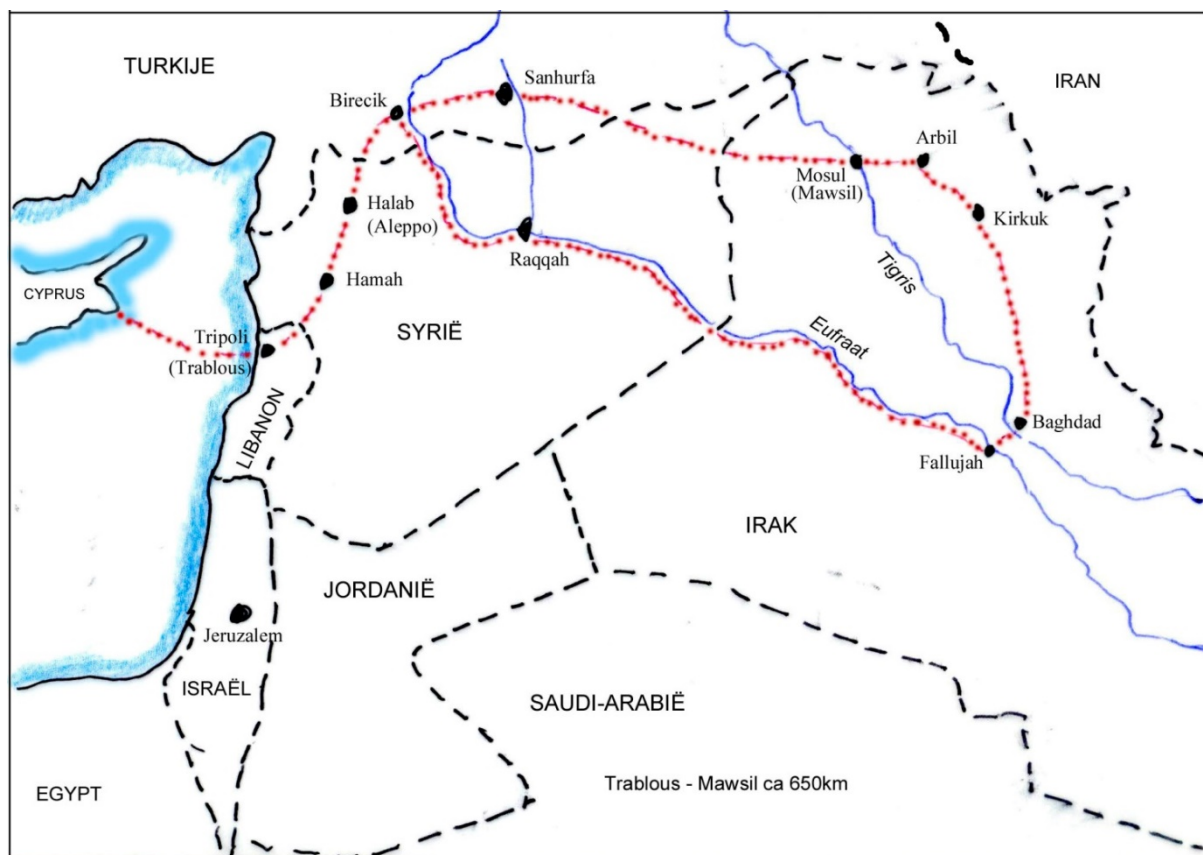
Dit vroegste voorbeeld is tegelijk een beetje een buitenbeentje. Het is het enige verslag in dichtvorm wat ik ben tegen gekomen. *Stockhornias* beschrijft niet echt een wetenschappelijke reis, het gezelschap maakt een gezellige excursie; maar ze zijn heel duidelijk wel in natuurlijke historie geïnteresseerd. Je hier nauwelijks spreken van *wetenschappelijke* verslaglegging, en daarmee speelt ook het bovengenoemde dilemma geen rol. Bij ons volgende voorbeeld ligt dat anders.

LEONHARD RAUWOLF (1535/1540–1596)

Rauwolf was arts in Augsburg, die in 1573 aan een reis naar het nabije en midden-Oosten (Libanon, Palestina, Syrië, Zuid-Turkije, Irak) begon, die duurde tot 1576. Hij schreef een reisverhaal, *Aigentliche Beschreibung der Raiss inn die Morgenlaender*, (twee edities in 1582; een derde met houtsneden van planten uit 1583). Het boek van Rauwolf is geschreven in een Duits dialect, dat over het algemeen toch goed te lezen is.

Vanuit Augsburg steekt hij de Alpen over, gaat scheep in Marseilles en via Cyprus naar Tripoli (Trablous) in Libanon; vandaar naar Aleppo, waar hij een poosje blijft. Dan gaat hij naar Bir (nu Birecik, Turkije) aan de Euphraat, vervolgens per boot naar Raqqa en Falluja in Irak, en vandaar over land naar Bagdad. Van Bagdad naar Mosul, dan weer westwaarts terug naar Bir, en langs iets andere routes eerst terug naar Aleppo en dan naar Tripoli. Vanuit Tripoli bezoekt hij de Quadisha vallei in het Libanon gebergte, en bezichtigt al uit de oudheid bekende kleine bos met Libanon ceders (*Cedrus libani*). Van daar gaat hij naar Jeruzalem, dan per boot naar Jaffa (nu deel van Tel-Aviv) en dan verder over land.

Hij keert langs dezelfde route terug, scheept zich in Tripoli in, vandaar naar Venetië, en dan via Trento, Bolzano en Innsbruck terug naar Augsburg.

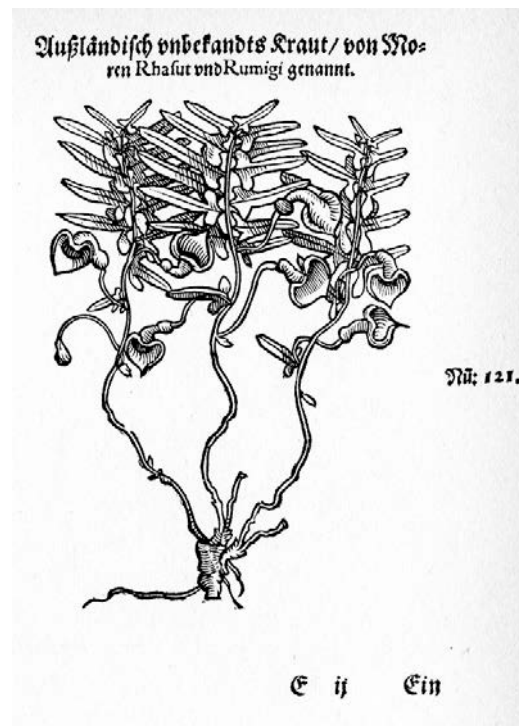
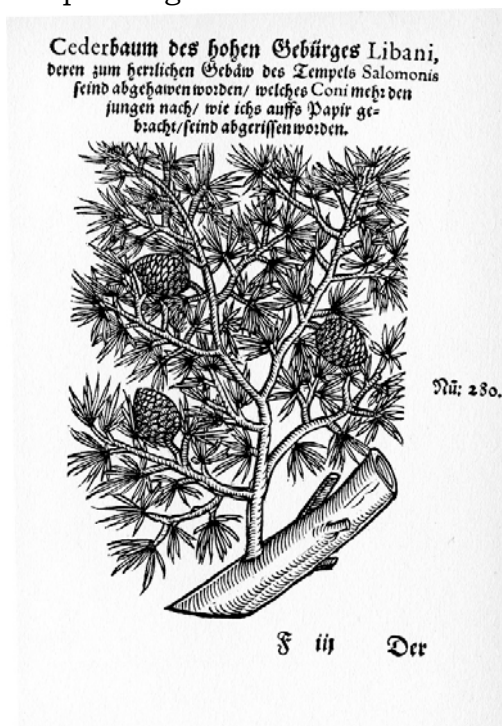

Op verschillende plaatsen verzamelt hij planten, dan geeft hij in zijn boek een klein lijstje met plantennamen, en beknopte beschrijvingen. Een deel (ca 34) van de verzamelde planten zijn nieuw, dat wil zeggen niet eerder beschreven. Mede dank zij de goede houtsneden in de druk van 1583 kunnen de meeste planten zonder moeite van hedendaagse namen voorzien worden.

Verder is Rauwolf vooral geïnteresseerd in topografie, de bestuursvormen, de middelen van bestaan en de religieuze stromingen die hij aantreft. Zo beschrijft hij in korte hoofdstukjes een tiental vormen van christendom die je in Aleppo (Halab) kan vinden.

Een van de afbeeldingen in de derde druk stelt de Libanon-ceder (*Cedrus libani*) voor, voor zover ik weet de eerste getrouwe afbeelding van deze sinds de oudheid beroemde boomsoort.

Het andere plaatje stelt *Aristolochia maurorum* voor, verwant aan onze pijpbloem *Aristolochia clematitis*, die hier en daar in Nederland, vooral in de duinen en het rivierengebied is aan te treffen. Het verzamelen van deze plant, even buiten Aleppo, was nog een heel avontuur, zoals ook op andere plaatsen in het boek het avontuur en de spanning niet ontbreken.

Als hij namelijk buiten Aleppo met twee metgezellen botaniseert, zie hij deze *Aristolochia*, en wil hem met wortel en al verzamelen, maar heeft niets om hem mee uit te graven. Terwijl hij daarmee tobt komt er een gewapende en Turk te paard op hen af, om te zien waar ze mee bezig zijn. Alle drie geven ze hem wat geld, en hij lijkt tevreden gesteld, maar voordat Rauwolf zijn plant uit de grond heeft gekregen komt hij met getrokken kromzwaard terug.

Rauwolf's metgezellen zoeken dekking, hijzelf probeert vertwijfeld zijn plant los te krijgen, de Turk dreigt met zijn kromzwaard, Rauwolf schuilt achter de stam van een olijf, zodat de Turk die op telkens weer hem inhakt alleen de boom treft. Ten slotte biedt Rauwolf hem een zilveren munt; de Turk wil die aannemen, maar eist dan ook het notitieboek dat bij dit alles per ongeluk op de grond gevallen is. Rauwolf weigert, de Turk wordt boos, en Rauwolf is ten slotte gedwongen ook zijn notitieboek af te geven. Dan pas laat de Turk hen met rust. Verhaal halen bij de rechter heeft geen zin, een Turk krijgt altijd gelijk tegenover een buitenlander.

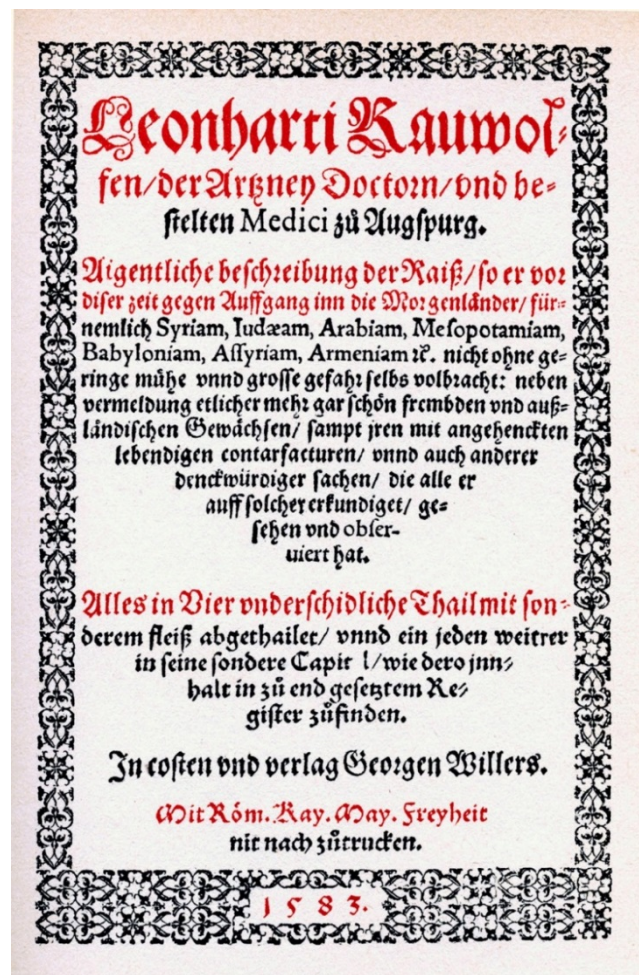
Rauwolf bracht een herbarium mee van zijn reis. Dat bestaat nog steeds, in de vorm van vier dikke boeken; de planten zijn in hun geheel op de bladen van de boeken geplakt, naar bruin verkleurd maar nog goed te herkennen. Het wordt bewaard in de kluis van Naturalis in Leiden.

Hoe liep het af met Rauwolf? Als het stadsbestuur van Augsburg de confessie van Luthers weer in Rooms-katholiek wil veranderen krijgt Rauwolf als Lutheraan het moeilijk en in 1588 ziet hij zich genoodzaakt Augsburg te verlaten. Hij vestigt zich dan in Linz in Oostenrijk. In 1596 wordt hij legerarts in het Oostenrijkse leger dat in Hongarije tegen de Turken vecht, en overlijdt datzelfde jaar aan dysenterie tijdens het beleg van Hatvan.

Bij Rauwolf is alle wetenschappelijke verantwoording van zijn reis in het reisverhaal bevat. Hij tobt niet met het dilemma: van de plaatsen waar hij botaniseert geeft hij een plantenlijstje, en dat is het. Rauwolf schrijft zijn verhaal met de gedachte dat zijn ervaringen hun nut kunnen hebben voor toekomstige reizigers, en hij 'dropt' ook zijn botanische vondsten ergens in het verhaal; wie dat niet interesseerde moest het maar overslaan.

Ontwikkeling van het reisverhaal: standaardisering

Aanvankelijk is er geen standaard voor een wetenschappelijk NRV. Maar al in de zeventiende eeuw publiceert de Royal Society in 1665-1666 een korte handleiding voor reizigers, waarin beschreven welke feiten te verzamelen en welke instrumenten je kan gebruiken. Een van de leden van de Royal Society, John Woodward, publiceert in 1696 een aparte brochure waarin hij uitvoerige instructies geeft. In feite heb ik wat betreft natuurlijke historie niet zo veel effect gemerkt van deze poging tot standaardisering. Iemand waarvan geschriften conform de aanwijzingen zijn is de boekanier en wetenschapper William Dampier, maar ik vermoed dat hij eerder het rolmodel vormde waarop de instructies van Woodward gebaseerd zijn.

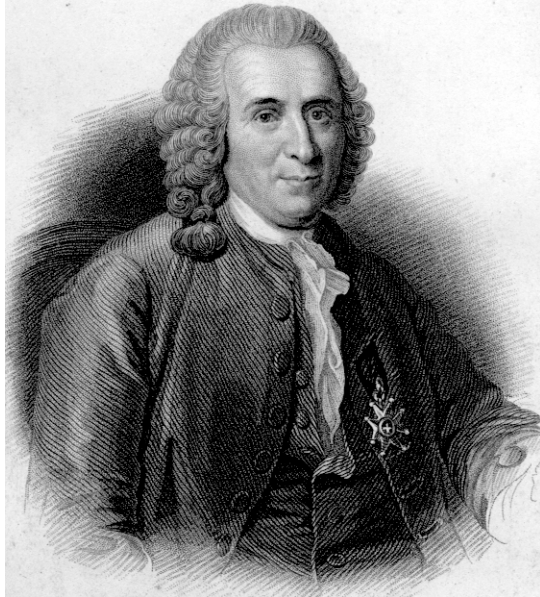

LINNAEUS EN ZIJN LEERLINGEN

Later geeft ook Linnaeus aanwijzingen voor reizigers: heel beknopt – Linnaeus was een meester in het beknopt formuleren – in zijn *Philosophia Botanica* van 1751, en uitvoeriger in een aparte verhandeling uit 1749.

En het effect is in de reisverslagen van verschillende van zijn leerlingen ook duidelijk te merken. Maar Linnaeus had ook zelf het voorbeeld gegeven van wat hem voor ogen stond, namelijk in zijn verkenningen van de natuurlijke hulpbronnen van diverse Zweedse provincies. Zo beschrijft zijn *Ölandska och Gothländska Resa* (1745) een bezoek aan Öland en Gotland. In feite voldoet zijn dagboek van zijn reis naar Lapland, helemaal aan het begin van zijn loopbaan, als hij nog student is, ook aan het patroon, maar dat was verder niet van invloed want het is pas lang na zijn dood gepubliceerd.

Linnaeus nam op die verkenningen studenten mee die als amanuensis fungeerden en zijn opmerkingen moesten noteren. Alles wordt opgeschreven in de volgorde waarin het zich voordoet: landschap, bodem, planten en dieren,

landbouwmethoden, bouwwijze van huizen. Het levert een caleidoscopisch beeld op. Linnaeus deed geen moeite de informatie 'op onderwerp te sorteren'. Deze werkwijze garandeert geen literaire kwaliteit. Dat die er af en toch is, is te danken aan het literaire talent van Linnaeus, dat zichtbaar wordt op de momenten dat hij zijn eigen reacties weergeeft.

[Citaat 1] *We reisden naar Resmo langs de onderzijde van de helling, die heel steil was, met kale kliffen aan onze linkerhand, en de zee aan onze rechterhand. De weg liep door de mooiste bossen die je je maar kan denken, die in schoonheid alle andere plekken in Zweden overtroffen en*

wedijverden met heel Europa; ze bestonden uit linde, hazelaar en eik met een effen en groene ondergrond, zonder rotsen of mos, hier en daar lagen de heerlijkste weiden en korenvelden.

Een prettiger plek laat zich niet denken voor iemand die de grillen van de wereld moe is geworden, en zich wil afzonderen van haar ijdelheden in een rustig isolement.

[Citaat 2] *Naar mijn idee was dit de aantrekkelijkste boerderij die ik ooit ergens in Zweden gezien heb. [...] De bijgebouwen waren omgeven door hopvelden en tuinen, en grote bladerrijke esdoorns, waarin een aantal kleine houten cilinders waren geplaatst, uitgehold aan de top, zodat spreeuwen en andere kleine vogels daarin hun eieren konden leggen en de bewoners van het huis verrukken met ononderbroken muziek.*

densely covered with branches; one of the trees had four trunks emerging from one root, the original trunk having been cut down.

We saw a few burial mounds, one of which, in a field north-west Resmo church, was remarkable. There was a circle of nine big stones at a distance of 5 ells [3 m] from each other. Each of these stones rested on three smaller stones, and the tenth stone was in the middle.

The stone walls are much stronger, broader and higher here than in other places. All the stones in the wall are laid horizontally so that the cattle cannot trample them down.

A rook [*Corvus frugilegus* L.] had built a nest in a high tree in Resmo. We had it taken down and found that it was a hemisphere one foot in diameter, built of straw, bast, feathers, hair, moss and turf at the bottom. Inside were three nestlings, all black, big as magpies and almost fledged. The bill looked like that of a crow, black, somewhat lighter in the middle. The mouth was broad and the bristles covering the bill were very stiff. Mites (*Culex alis aqueis*, *pedibus nigris*, *annulo albo*) [*Simulium reptans* L.] were in great abundance in the nest, all bloated with the blood of the young birds.

An oak trunk, which was very big and cut down last winter, had a diameter of 7¼ ells [3½ feet, 105 cm], the bark excluded. As we counted the annual rings we found it was 260 years old and also noted that some rings in the wood were very close together and others much further apart. As I considered what had caused this, it occurred to me that cold winters might cause closer rings; thus I counted the rings from the bark towards the centre to the years 1708-1709, the year of the very cold winter, for which I found the rings very close to one another, likewise for the years 1587 and 1658. I noticed the same on a great number of other smaller oak logs. Thus we have in the oak trunk a chronicle of winters, from which we can tell the weather 200-300 years back.

A stream, the biggest and most beautiful in the whole island, ran beneath Resmo farm. It was strong enough to drive a little mill, albeit with water shot from above.

There are many windmills on the *lantborg*, especially on the western side.

Myslinge mound stands ¼ of a mile from Resmo. This is one of the highest mounds in the country. It lies on the *lantborg* and consists of loose stones. From here we saw Mörbylånga, Kastlösa, Kalmar, Möckelby, Torslunda and Resmo to the west and Sandby, Stenås and Hultestad to the east.

From the top of Myslinge mound we saw the *alvar*-land quite brown, with green lines, its length and breadth laid out like a map. We investigated the cause of this and found that the bedrock, which was covered with a dry sterile brownish soil scarcely a finger deep, was fractured like ice in extreme cold. Grass grew over these fissures where the moisture was retained longer and not so easily dried out as on the flat surface.

From here we rode down the slope to Mörbylånga, an annex of Resmo.

A little fish (*Gasterosteus aculeatus* in dorso decem) [*G. pungitius* L., stickleback] was found in a brook.

Fucus [*F. vesiculosus* L.] or seaweed is used here for covering the huts used by farmers, who have to set watchers to protect the crops from deer and boar during the summer.

The Mörby redoubts here on the seashore had been so corroded by time that little remained even of the ruins. We found a stag-beetle (*Scarabeus Cérus volans dictus*) [*Lucanus cervus* (L.)] on the seashore. The antlers had three big

Bij sommige van zijn leerlingen, zoals Pehr Kalm, ontbreken dergelijke vignetten, en dan worden hun verslagen soms wel heel prozaïsch. Wat deed Linnaeus met 'het dilemma'? Kennelijk brak hij zich daar het hoofd niet over! De inventarisaties van de natuurlijke hulpbronnen in de Zweedse provincies, zoals Linnaeus die uitvoerde hadden niet tot doel te behagen en te boeien, ze dienden een praktisch doel.

Hiernaat een pagina uit de Engelse vertaling van de Reis naar Öland en Gotland, de kleuren markeren verschillende onderwerpen en de voortdurende wisseling van kleuren laat zien hoe bont de onderwerpen elkaar afwisselen.

(WORDT VERVOLGD)